

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 24 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2024

Bir Urcûze Örneği Olarak Ebü'l-Abbâs el-Hilâlî'nin Nasihatnamesi

Advice of Abu 'l-Abbâs al-Hilâlî as an Example of Urjûza

Fatih Yavaş

Öğretim Görevlisi Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı

Lecturer PhD, Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşođlu Faculty of Theology, Arabic Language and Rhetoric

Konya / Türkiye

fatih.yavas@erbakan.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-1298-4532>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1461969

Cite as / Atıf: Yavaş, Fatih. "Bir Urcûze Örneği Olarak Ebü'l-Abbâs el-Hilâlî'nin Nasihatnamesi". *Marife* 24/2 (2024) 466-493. <https://doi.org/10.33420/marife.1461969>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

<https://marife.org/tr/>

Bir Urcûze Örneği Olarak Ebü'l-Abbâs el-Hilâlî'nin Nasihatnamesi

Özet

Arap şiirinin en eski şiir formlarından biri olan recez, Câhiliye Dönemi'nde daha çok halk ezgileri ve çocuk şarkılarında kullanılan, çalgıyla söylenen, ritimli, basit kısa şiirlerden meydana gelmiştir. Başlangıçta sanatsal değeri kasideye göre daha alt düzeyde olan recez, Emevîler Dönemi ile edebî değer açısından yüksek bir seviyeye ulaşmış; kasideye benzer muhteva planı ve beyit sayısının uzunluğuyla tebarüz etmiştir. Abbâsîler Dönemi'nde görülen şiirin muhteva ve üslup açısından yaşadığı değişimin etkileri urcûzelerde de görülmüştür. Bu dönemde söylenen recez örneklerinde ilmi meseleler, didaktik manzumeler şeklinde ele alınmaya başlamış; talimi şiir denen bu gelenek modern döneme kadar sürmüştür. Şiirin ezberlenmeye ve hatırdâ tutmaya müsait yapısından istifade etmek isteyen özellikle ilim sahibi şairler, recez türü şiirlerin kaftiye bulma kolaylığı sağlaması ve bu sayede uzun izahlar yapmaya imkân tanınması nedeniyle bu şiir türüne sıkça başvurmuştur. Bu şairlerden biri de urcûzesi çalışmanın konusunu oluşturan Ahmed b. Abdülazîz el-Hilâlî'dir. Mağrib bölgesinin tanınmış âlimlerinden biri olan Hilâlî ilmi kişiliği, yazmış olduğu eserleri ve yetiştirdiği talebeleri ile yaşamış olduğu 18. yüzyılda Mağrib bölgesinde önemli izler bırakmış bir âlimdir. Tefsir, hadis, fıkıh, akaid, mantık ve tasavvuf ilimlerinde zamanının zirve şahsiyetlerinden biri olarak, hayatını talebe yetiştirmeye adanmış olan Hilâlî'nin, sonrasında bölgede ismini duyurmuş birçok talebesi olmuştur. Bunlar içinde tarihçi Muhammed b. Tayyib el-Kâdiri, İbn Süde gibi önemli âlimler vardır. İlim adamlığının yanı sıra aynı zamanda bir şair olan Hilâlî, urcûze formunu halkı irşat etmek üzere yazmış olduğu söz konusu şiirinde olduğu gibi ilmi meselelerin izahında da kullanmıştır. Onun en-Nasîhatü'l-Hilâlîyye adıyla bilinen urcûzesi, sūfî meşrebinin etkilerinin görüldüğü, genel halk kitlesini muhatap alan bir nasihatname tarzında kaleme alınmış; şiirde muhatap aldığı kitleye uygun olarak son derece yalın ve samimi bir üslup tercih edilmiştir. Bu nedenle Hilâlî'nin urcûzesi bölgede çok tutulmuş, üzerine birçok şerh yazılmış ve etkileri günümüze kadar sürmüştür. Hilâlî söz konusu şiirine hamdele, salve ve Hz. Peygamber'in ailesi ve ashabına dua ederek başladıktan sonra gafletten uyanmaya, ölümü ve ahiret gününün çetin hallerini akıldan çıkarmamaya çağrı yapmakta, ilim ve amelîn önemini vurgulayarak takva, verâ, züht, kanaat gibi kavramlara değinmekte ve yine salat ve selam ile şiirini bitirmektedir. Şiir, her beytin altı tefileden meydana geldiği recezin tam bahriyle yazılmış olup beyitleri meydana getiren şatırlar kendi içinde kaftiyelidir ki bu tür recezlere müzdevce denmektedir. 130 beyitlik şiirinin yaklaşık üçte birini tokluğun sebep olduğu afetler ve bundan kaçınma yollarına ayıran Hilâlî özellikle bu bölümün telifinde Gazzâlî'nin İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn adlı eserinden fazlaca esinlenmiş, hatta kimi dizelerini olduğu gibi İhyâ'dan alarak şiir kalıbına aktarmıştır. Urcûzesinde birçok ayet-i kerimeye ve hadis-i şerîfe göndermelerde bulunan şair hadis ilmindeki vukûfiyetine rağmen bazı mevzû hadisleri eserine derç etmiştir. Telif amacına uygun olarak öncelikle mesajını en yalın bir şekilde iletmeyi benimsemiş olan Hilâlî bu nedenle şiirde sanatsal ve edebî yönü ikinci plana itmiştir. Bununla birlikte özellikle hissiyatını daha etkili bir şekilde aktarmak için kullandığı te'accub, istifham, nidâ gibi inşâî cümlelerin ağırlıkta olduğu me'ânî üsluplarıyla, teşbih, istiare, tıbâk, lüzûm-ı mâ lâ yelzem gibi beyân ve bed'î sanatlarıyla şiir, belagat açısından zengin bir anlatıma sahiptir. Buna rağmen şiirin özellikle Mağrib bölgesinde bugün dahi sahip olduğu şöhretinin, onun edebî yönünden ziyade kalplere tesir eden samimi üslubuna bağlı olarak yaygınlık kazandığını düşünmek daha doğru bir yaklaşımdır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Şiir, Urcûze, Ebü'l-Abbâs el-Hilâlî, en-Nasîhatü'l-Hilâlîyye.

Advice of Abu 'l-Abbâs al-Hilâlî as an Example of Urjûza

Summary

Rajaz, one of the oldest poetry forms of Arabic poetry, consists of rhythmic, simple, and short poems that were sung with instruments, mostly used in folk melodies and children's songs during the Jahiliyyah period. Rajaz, whose artistic value was initially lower than the *kaşîda*, reached a high level in terms of literary value during the Umayyad Period, and was distinguished by its content plan and the length of the number of couplets similar to the *kaşîda*. The effects of the change that poetry experienced in terms of content and style during the Abbasid Period were also seen in the urjûzas, scientific issues began to be discussed in the form of didactic poems in the examples of rajaz sung during this period, and this tradition called 'ta'limî poetry' continued until the modern period. Particularly scholarly poets, who wanted to benefit from the structure of poetry that can be memorized and remembered, have frequently resorted to this type of poetry because rajaz type poems provide ease in finding rhymes and thus allow for long explanations. One of these poets is Ahmad b. 'Abd al-'Aziz al-Hilâlî, whose verses are the subject of the study. al-Hilâlî, one of the well-known scholars of the Maghreb region, is a scholar who left significant traces in the region in the 18th

century with his scholarly personality, the works he wrote and the students he educated. As one of the leading figures of his time in the sciences of Tafsîr, Hâdîth, Fîkh, 'Aqâ'id, Logic and Sufism, al-Hilâlî devoted his life to raising students and had many students who made a name for themselves in the region. Among these are historian Muḥammad b. Ṭayyib al-Kâdirî and Ibn Sude. In addition to being a scholar, al-Hilâlî, who was also a poet, used the urjûza form to explain scientific issues, as in the poem in question, which he wrote to guide the people. His urjûza, known as an-Naṣîḥat al-Hilâlîyyah, was written in the style of an advice book addressed to the general public, in which the influences of the Sufi disposition are visible. An extremely simple and sincere style was preferred in accordance with the audience he addressed in the poem. For this reason, al-Hilâlî's urjûza was very popular in the region, many commentaries were written on it and its effects have continued to this day. After starting his poem by praising and praying for the Prophet's family and companions, al-Hilâlî calls on people to wake up from heedlessness, not to forget death and the difficult situations of the afterlife, emphasizes the importance of knowledge and deeds, touches upon concepts such as piety, vera, asceticism, contentment, and again salat and prayer. He ends his poem with a greeting. The poem is written in the full rhyme of the rajaz, where each couplet consists of six tafîlas, and the lines that make up the couplets rhyme within themselves, and this type of rajaz is called muzdawija. al-Hilâlî, who devotes approximately one third of his 130-couplet poem to disasters caused by satiety and ways to avoid them, was particularly inspired by al-Ġazzâlî's work called Iḥyâ' 'ulûm al-dîn in the composition of this section, and even transferred some of his lines from Iḥyâ' to the poetic form. The poet, who made references to many verses of the Quran and hadiths in his verses, included some fabricated hadiths in his work, despite his knowledge in the science of hadith. al-Hilâlî, who adopted the principle of conveying his message in the simplest way in accordance with the purpose of writing, therefore pushed the artistic and literary aspects of poetry to the background. In addition, poetry has a rich expression in terms of eloquence, especially with its metaphorical styles in which constructional sentences such as ta'acub, istiḥmâm, nidâ (exclamation), which it uses to convey its feelings more effectively, and expressive and badî' arts such as similes, metaphors, ṭibâk, luzûm mâ lâ yalzam. Despite this, it is a more accurate approach to think that the fame of poetry, especially in the Maghreb region, has gained popularity even today due to its sincere style that affects hearts rather than its literary aspect.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Poetry, Urjûza, Abu 'l-'Abbâs al-Hilâlî, an-Naṣîḥat al-Hilâlîyyah.

Giriş

Sözlükte develerin ayağa kalkarken ayaklarının titremesi ve kuyruk soku-munda beliren bir hastalık anlamına gelen *urcûze*,¹ aynı zamanda bir bahir ismi olan *recezden* dönüşmüş Arap şiirinin en eski formlarından biri belki de en eskisidir.² Câhiliye Dönemi'nde daha çok halk ezgilerinde, mâni, ninni, savaş öncesindeki atışmalarda kullanılan ve kısa şiirlerden oluşan *recezler* ileriki dönemlerde hem yapı hem de muhteva bakımından büyük bir değişime uğramıştır. Câhiliye Dönemi'nde irticalen söylenen kısa şiirlerde kullanılan ve yüksek sanat şekli sayılmayan

1 el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-'İlmiyye, 2003), 2/100-101; Ebu'l-Faḍl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alf b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 5/349-350. Develerin yaşadığı rahatsızlık nedeniyle bir ayağını çekip üç ayağı üzerine durmasından hareketle bu tür şiirlere *recez* denilmiştir ki ilk dönem *recez* örneklerinin daha çok üç tefîleden meydana gelen meşṭûr türüne ait olması bu savı destekler niteliktedir. Celâl el-Hanefî, *el-'Arûd tehzîbih ve i'adetü tedvînih* (Bağdat: Maṭba'atü'l-'Ânî, 1978), 568.

2 Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebî'l-'arabî*, çev. Abdulhalîm en-Neccâr (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1977), 1/51. Araplarda ilk sanatsal ifadelerin secili sözler olduğunu düşünen Brockelmann'a göre *recez* secinin gelişmiş halidir. *Recezin* ortaya çıkışı ve konu hakkındaki tartışmalara dair bk. Kemal Tuzcu, "Arap Şiirinde Recezin Ortaya Çıkışı", *Nüsha* 12/34 (2012), 31-44.

recezler sonrasında kasidede olduğu gibi kendi içinde bir plana sahip uzun şiirlerden meydana gelmeye başlamış, bu yeni tip *recezlere urcûze*, bu tip şiir söyleyenlere de *râciz*, *reccâz* denilmiştir.³ Emevîler Dönemi'nde meydana gelen siyasi, toplumsal ve kültürel alanlarda görülmeye başlanan değişimin etkileri *urcûzeler*e de yansımış; ve bu tür şiirlerde gazel, medih, hiciv, fahr gibi Arap şiirinin klasik temaları konu edinilmeye başlanmıştır. Bu dönemin önemli *râcizleri* arasında Ağleb el-İclî (öl. 21/642), Ebû'n-Necm el-İclî (öl. 125/743'ten önce), 'Accâc (öl. 97/715-16) ve 'Accâc'ın oğlu Rü'be (öl. 145/762) gibi önemli isimler bulunmaktadır. Arapçanın öğretiminde şiirin kullanımı ilk defa bu dönemde görülmüş, Basra ve Kûfe dil ekollerine mensup dil âlimleri için mezkûr şairlerin yazdığı *recezler* mesel ve şevahit bakımından birincil kaynak niteliği taşımıştır.⁴ Abbâsiler Dönemi'nden modern döneme kadar yaygın bir şekilde kullanılmış *urcûzeler* sarf, nahiv, belagat, hadis, akaid, fıkıh vb. ilimlerin teorik kurallarının didaktik öğretiminin yanı sıra tarihi olayların aktarımında sıkça tercih edilen bir şiir türü haline gelmiştir.⁵

Urcûzeler, zihaf ve illetlere müsait yapısı nedeniyle şairler tarafından sıkça kullanıldığı için bu bahre şairlerin eşeği, bineği denilmiştir. Bazı dil ve aruz alimleri *urcûzeleri* secîli söz olarak değerlendirip şiirden saymamıştır.⁶ İbn Reşîk'a göre şair kelimesinin hem kaside hem recez söyleyebilen kişi şeklinde ifade edilebilecek bir anlamı olmasına rağmen bir kimseye salt *râciz* denildiğinde sanki şair olmadığı ifade edilmektedir.⁷ Bununla birlikte Rü'be'nin cenazesine katılan Halîl b. Ahmed'in (öl. 175/791) onun hakkında "Bugün şiiri, lügati ve fesahati gömdük" demesi *urcûzenin* şiir olduğunun delili sayılmıştır.⁸

Ebû'l-Abbas el-Hilâlî (öl. 1175/1761) de gerek kendisine sorulan sorulara verdiği manzum fetvalarda gerekse halkı irşad için yazmış olduğu aşağıdaki meşhur şiirinde olduğu gibi *urcûze* formuna sıkça başvurmuş bir şairdir. Onun *urcûzesi* yapı bakımından incelendiğinde göze çarpan ilk şey, her beytin *musarra'lı*, kafiye birliğinin sadece beyti meydana getiren iki şatır arasında gerçekleştiği *müzdevic* formunda yazılmış olmasıdır. Ayrıca şairin iki şatır arasında birden fazla harf üzerinden kafiye birliği sağlamak suretiyle *lüzûm-ı mâ lâ yelzem* sanatını başarılı bir şekilde icra ettiği görülmektedir.

3 Brockelmann, *Târîhu'l-edebl-'arabî*, 1/51; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2021), 54-59; İzzettin Bilgehan, *Yemen Arap Edebiyatı Emir San'âni Divanı* (Konya: Palet Yayınları, 2023), 225-226; İsmail Ekinci, "Arap Şiirinde Urcûze Geleneği ve Râciz Halîl Mutrân'ın Erâciz'i", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 12/4 (2020), 1167-1169; Tefvik Rüstü Topuzoğlu, "Recez", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/509-510.

4 Şevki Dayf, *et-Te'avvur ve't-Tecdîd fi's-şi'ri'l-ümevî* (Kahire: Lecnetu't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1952), 278-282.

5 Buna dair *urcûze* örnekleri için bk. Ya'kûb Emîl Bedî', *Mevsû'atü 'ulûmi'l-luğati'l-'arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006), 1/354; Kadri Yıldırım, "Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2009), 171-207.

6 Ya'kûb Emîl Bedî', *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'ilmî'l-'arûd ve'l-kâfiye ve fûnûnu's-şi'r* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991), 87.

7 Ebû Ali el-Hasen el-Çayrevânî İbn Raşîk, *el-'Umde fi mehâsini's-şi'r ve âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1981), 1/186.

8 Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 2008), 20/227.

Hilâlî'nin nasihatnamesi şeklinde maruf isminin işaret ettiği üzere şiir, genel halk kitlesini muhatap alan, onları irşat etmeyi amaçlayan bir manzume olarak telif edilmiştir. Bu yüzden şiirde süslü ve tumturaklı cümlelerden uzak, son derece yalın ve anlaşılır bir dil tercih edildiğini söylemek mümkündür. Hilâlî, salat ve selamdan sonra gaflet halinden uyanışa çağrı yaparak başladığı şiirinde ölüm anında, kabirde ve haşır gününde yaşanacak olası korkunç durumlara dikkat çekmiş, ilim öğrenmenin önemini vurgulamış, şehvetlere tabi olmanın neden olduğu felaketleri zikrederek doymanın neden olduğu afetleri uzunca izah etmiş, uzlet hayatı, zikir, şükür, tövbe, gece ibadeti vb. konuları ele almıştır.

Hilâlî'nin, kasidesinin yalınlığına benzer bir şekilde, hayatında da tasavvufu bütün sadeliğiyle yaşamış züht ehli bir âlim olduğu nakledilmektedir. Bu nedenle söz konusu şiire geçmeden önce müellifi hakkında birtakım bilgilerin verilmesi yerinde olacaktır.

1. Ebü'l-Abbas el-Hilâlî'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Tam ismi Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdilazîz. b. Reşîd'tir. Fas'ın Sicilmâse şehrindeki uzun süreli ikameti nedeniyle Sicilmâsî ve daha çok el-Hilâlî mahlaslarıyla tanınmıştır. 1113/1701 yılında Fas'ın Tâfilâlet bölgesinde doğmuştur. Köklü bir aileye mensup olan Hilâlî, küçük yaşlardan itibaren Ahmed el-Habîb b. Muhammed el-Lematî (öl. 1165/1752), Ebü'l-Abbâs Ahmed b. el-Mübarek el-Lematî (öl. 1156/1744) ve Muhammed b. Abdisselâm el-Bennânî (öl. 1163/1749) gibi Mağrib bölgesinin tanınmış hocalarından ders almıştır. Ömründe iki defa hac ziyaretinde bulunan el-Hilâlî yolculukları esnasında Meşrik'ta birçok hocadan istifade etmiştir.⁹ Meşhur talebelerinden biri olan tarihçi Muhammed b. Tayyib el-Kâdirî (öl. 1187/1773) onun tefsir, hadis, fıkıh, lügat, mantık ve beyan ilimlerinde devrinin imamı olduğunu belirtmektedir.¹⁰ O ve hocası Ebü'l-Abbas için "İki Ahmed olmasaydı akli ilimler Mağrib'ten silinirdi" denmiştir.¹¹

Hilâlî'nin hayatında öne çıkan en önemli özelliği ömrünü ilim tedrisine ve öğrenci yetiştirmeye adanmış olmasıdır. Öğrencisi Filâlî'den (ö. 1241/1825) rivayetle sabah namazından sonra başlayıp yatsı namazından sonra devam eden günlük programı tefsir, hadis, fıkıh, akaid, mantık, tasavvuf ilimlerinde takip edilen 15 farklı kitabın tedrisini içermektedir. Yetiştirmiş olduğu talebeleri arasında Muhammed b. Tayyib el-Kâdirî, Fas kadılığı yapmış olan Ebü Muhammed b. Abdilkâdir b. el-Arabî Buhri (öl. 1188/1774), Ebü Abdillah Muhammed b. el-Hasen Bennânî

9 Abdurrahmân İbn Zeydân, *Mu'cemü şabakâti'l-müellifîn 'alâ 'ahdi devleti'l-Aleviyyîn*, thk. Hasan el-Vezzânî (Rabat: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûnü'l-İslâmiyye, 2009), 2/62; Muhammed b. Ahmed el-Huđaykî, *Şabakâtü'l-Huđaykî*, thk. Ahmed Bümezgü (Dârülbeyzâ: Matba'atü'n-Necâhi'l-Cedîde, 2006), 1/116.

10 Muhammed b. Tayyib el-Kâdirî, *Neşru'l-mesânî*, thk. Muhammed Hicî - Ahmed et-Tevfik (Rabat: Mektebetü't-Tâlib, 1986), 4/144.

11 Muhammed b. Ca'fer b. İdris el-Kettânî, *Selvetü'l-enfâs ve mühâdesetü'l-ekyâs*, thk. Abdullah el-Kâmil el-Kettânî vd, (Dârülbeyzâ: Dâru's-Sekafe, 2004), 1/175.

(öl. 1196/1781), Medgare kadısı Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed es-Seyyid el-'Alevî es-Sicilmâsî (öl. 1197/1782), Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdisselâm el-Fâsî (öl. 1214/1800), Ebû Abdillâh Muhammed b. Salih el-Filâlî İbn Sûde (öl. 1209/1795) gibi daha bir çok önemli isim zikredilebilir.¹²

Hilâlî zahir ilimlerin yanı sıra tasavvuf ilminde de meleke sahibi bir alimdir. Talebelerinin veli, kutup diye kendisinden bahsettiği Hilâlî için Hudaykî tabakatında onun ilim, takva, züht, sünnete ittibâ, dini ikame etme gibi konularda zamanının zirve şahsiyeti olduğunu ifade etmektedir.¹³ Bağlı olduğu tarikatın, hocalarından Ahmed el-Habîb, Muhammed b. Abdisselâm el-Bennânî'nin mensubu olduğu Şâzeviyye tarikatının Zerrûkiyye kolu olduğu düşünülmektedir.¹⁴

Hilâlî'nin ilimdeki çok yönlülüğü yazmış olduğu eserlerde de görülmektedir. Başlıca eserleri şu şekilde zikredilebilir: *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Kerîm, Fehârisü'l-Hilâlî, 'Arfu'n-ned fî hükmi hazfî harfî'l-med, Nûrû'l-başar fî şerhi'l-Muhtasar, Fethu'l-kuddûs fî şerhi hutbeti'l-Kâmûs, el-Yâkûtetü'l-ferîde fî nazmi lübbi vâcibi'l-'akîde, er-Rihletü'l-mekkiyye, ez-Zevâhirü'l-ufuqiyye 'ale'l-Cevâhiri'l-mantıkiyye, el-Fehâris, er-Rahme fi't-tıbb ve'l-hikme.*¹⁵

Hilâlî şairlik yönü de bulunan bir alimdir. Yazmış olduğu şiirleri büyük ve küçük divanı ile kitaplarında yer almaktadır. Süleyman b. Muhammed b. Abdillâh el-Havvât el-Hasenî büyük divanını konularına göre 10 bapta bir araya getirmiştir. Ziriklî divana ait küçük derleme nüshanın kendisinde olduğunu belirtmektedir.¹⁶ Hilâlî'nin şiirleri uzun, kısa ve orta hacimli olup dil açısından bazıları ağır bulunmuştur. Manzumelerinin çoğu tevessül, nasihat, dua ile ilgili olup onları meseller, hikemi sözler, kulakların duymaya alışık olmadığı dil terkipleri ve nadir kullanımlarla bezemiştir. Şiirlerinin kalitesi hakkında birbirine zıt görüşler ileri sürülmüştür. Kimine göre Hilâlî, Sahbân (öl. ?/?) ile Müslim b. Velîd'i (öl. 208/823) gölgede bırakacak derecede iyi bir şairdir, bazılarına göre şiirlerinin çoğu kendisi gibi olan fakihlerin söylemiş olduğu şiirlerin genel özelliği olarak ebedî zevk ve kaliteden uzaktır.¹⁷

Hilâlî'nin çalışmaya konu olan nasihatname tarzında yazmış olduğu *urcûzesi* özellikle Mağrib bölgesinde büyük bir ilgi ve teveccühe mazhar olmuş, üzerine birçok şerh yazılmıştır. Mağrip'te Ka'b b. Zühayr'in (öl. 24/645 [?]) *Bânet Su'âd* adlı kasidesi kadar şöhret bulduğu ifade edilen¹⁸ manzumeye dair yapılan bazı şerhler

12 Hilâlî'nin haftalık ders programı çizelgesi ve öğrencilerine dair ayrıntılı bilgi için bk Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdilazîz el-Hilâlî, *'Arfu'n-ned fî hükmi hazfî harfî'l-med*, thk. İbrahim Âyit Veğârî (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009), 38-47.

13 el-Hudaykî, *Tabakâtü'l-Hudaykî*, 1/116.

14 el-Hilâlî, *'Arfu'n-ned fî hükmi hazfî harfî'l-med*, 36-37.

15 Eserlerine dair ayrıntılı bilgi için bk. Abdülvehhâb b. Mansûr, *A'lâmü'l-Mağribi'l-'arabî* (Rabat: el-Matba'atü'l-Milkiyye, 1998), 6/350-354; el-Hilâlî, *'Arfu'n-ned fî hükmi hazfî harfî'l-med*, 53-60; Nail Okuyucu, "Hilâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), Ek-1/559-560.

16 Hayreddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beirut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002), 1/151.

17 Mansûr, *A'lâmü'l-Mağribi'l-'arabî*, 6/349-350.

18 Muhammed el-Ahşar, *el-Hayâtü'l-edebiyye fi'l-Mağrib 'alâ 'ahdi'd-Devleti'l-'Aleviyye* (Dârülbeyzâ: Dâru'r-Raşâdî'l-Ĥadîse, 1977), 284. Söz konusu kasideye dair bk. İbrahim Fidan, *Arap Şiirinde Hz.*

şunlardır: *'İkdü'd-dürer ve'l-le'âlî 'alâ Naşîhati's-Şeyh Ebi'l-'Abbâs el-Hilâlî* (Ahmed b. Ca'fer el-Kettânî), *en-Neseku'l-ğâlî ve'n-nefesü'l-'âlî fi şerhi Naşîhati Ebi'l-'Abbâs el-Hilâlî* (Abdüssamed Kennûn), *Fethu'l-'alîyyi'l-müte'âlî bi-şerhi Naşîhati'l-Hilâlî* (Reşid el-Musallût).¹⁹

2. Hilâlî'nin Urcûzesi

Urcûzenin her iki şatırın üç tefileden oluştuğu tam beyit, her iki şatırda birer tefilenin düştüğü *mezcû*, bir şatırın eksildiği *meştûr*, her şatırda birer tefilenin olduğu *menhûk* şeklinde dört türü vardır.²⁰ Hilâlî'nin *urcûzesi* ise tam beyitlerden müteşekkil olup toplam beyit sayısı 130'dur.

2.1. Muhteva Özellikleri

Hilâlî özlü sözler, vaaz, hikmet ve nasihatlerle dolu *urcûzesine* adet olduğu üzere hamdele ve salvele ile başlamıştır. 1-4 beyitlerde Allah'ı hamdi, 5-8 arası beyitlerde Hz. Peygamber'e salat ve selamı konu edinmektedir. 9-12 arası beyitler ise şairin Hz. Peygamber'in al ve ashabına yaptığı duayı içermektedir.²¹[Recez]

1	حَمْدًا لِمَنْ يُوقِظُ مِنْ حَالِ الْوَسْنِ	بِفَضْلِهِ الْجَمِّ وَصُنْعِهِ الْحَسَنِ
2	وَيُوزِعُ الشُّكْرَ عَلَى نُعْمَاهُ	الْمُقْتَضَى لِلزَّيْدِ مِنْ رَحْمَاهُ
3	وَيَهَبُ التَّوْفِيقَ لِلْمَتَابِ	الْحَالِصِ الْمُنْجِي مِنَ الْعِتَابِ
4	وَيُلْهِمُ الرَّضَى بِمَا قَضَاهُ	مَعَ التَّوَكُّلِ الَّذِي يَرْضَاهُ
5	تُمْ الصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ سَرْمَدًا	عَلَى النَّبِيِّ الْعَرَبِيِّ أَحْمَدًا
6	شَمْسِ الْقُلُوبِ وَغُرَّةِ الْوُجُودِ	بَدْرِ الْهَدَايَةِ وَيَحْرِ الْوُجُودِ
7	فُدُوءِ كُلِّ صَالِحٍ مَرَّبٍ	عُمْدَةِ كُلِّ سَالِكٍ لِلرَّبِّ
8	أَجَلٍ مَنْ دَاوَى الْقُلُوبَ فَشَفَى	مَنْ كَانَ فِي هَلَاقِهِ عَلَى شَفَا
9	وَالِهِ الْمُبَوِّينَ مِنْ شَرَفٍ	نَسَبَتِهِ الشَّمَا أَعْلَى الْعُرْفِ
10	سُبَاتِقِ حَلْبَةِ السَّبَاتِقِ فِي الْكَرَمِ	وَالْفُضْلِ وَالْمَجْدِ الصَّيْمِ الْمُحْتَرَمِ

→

Peygamber Kasidetü'l-Bürde (Bânet Suâd) ve Muârazalarında Hz. Peygamber İmgesi (Ankara: İlahiyat, 2021).

¹⁹ Mansûr, *A'lâmü'l-Mağribi'l-'arabî*, 6/352-353.

²⁰ Abdülazîz 'Atîk, *'İlmü'l-'arûd ve'l-ka'fiye* (Beyrut: Dâru'n-Nahda el-'Arabiyye, 1987), 72. Tefile sayısına bağlı olarak türlerinin farklı şekillerde isimlendirilmesi de söz konusudur. Bk. İbrahim Yılmaz, "Recez Bahrinin Aruz Şekilleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2004), 131-181.

²¹ Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. Abdilazîz el-Hilâlî, *en-Naşîhatü'l-hilâlîyye*, thk. Yasin Ezikkâg el-Miknâsî (Tanca: Dâru'l-Ĥadisî'l-Kettâniyye, 2017), 113.

11	وَصَحِّهِ	شُهِبَ	الدُّجَا	الْوَقَادَةَ	قَادَةَ	الْأَبْرَارِ	وَيَنْعَمَ	الْقَادَةَ
12	الْبَادِلِ	تُفَوِّسِهِمْ	فِي	ذَاتِ	مَوْلَاهُمْ	وَالْهَاجِرِ	اللَّدَاتِ	

1. Bol fazlı ve hüsn-ü tasarrufuyla uyku hâlinden uyandıran (Allah'a) hamd olsun.
2. O (Allah'a) ki rahmetinden dolayı nimetlerine gereken şükürü, (o nimetleri) arttırmak için (kuluna) ilham eden.
3. O (Allah'a) ki azaptan kurtaracak halis tövbeye (kulunu) muvaffak kılmayı ihsan eden.
4. O (Allah'a) ki razı olacağı tevekkül ile hükmettiğine rıza göstermeyi (kuluna) ilham eden.
5. Sonra sonsuz salat ve selam Arabî peygamber Ahmed'e olsun.
6. Kalplerin güneşine, mevcudatın efendisine, hidayet ayına, varlık denizine,
7. İslah edici her salihin önderine, rabbine yolculuk yapan her salikin dayanağına,
8. Yok olmanın eşliğinde olup şifa bulanların kalplerini tedavi ederek sıkıntılarını giderenlerin en büyüğüne.
9. Ona mensubiyeti dolayısıyla izzetin yüksek makamlarında oturan ailesine
10. Cömertlik, fazilet, saygı duyulması mahza şerefın arenasında başı çekenlere.
11. Yıldızlar (gibi), zifiri karanlıkta ışıltılı parlayan, sadıklara önder olan ashabına ki ne güzel önderdir onlar.
12. Mevlasının zatı için kendilerinden geçenlere, lezzetleri terk edenlere.

Şair bu beyitlerden sonra şiirinin telif sebebine geçmiştir. Bu bölümde Hilâlî gaflet içinde olanlara sekerat halinin acı veren dehşetinden, kabir ve ahiret hayatının hesabının çetin oluşundan bahsederek gaflet halinden uyanmaya çağırda bulunmakta, ölümün en büyük nasihat oluşuna vurgu yapmaktadır.²²

13	هَدِي	نَصِيحَةً	لِنَفْسِي	وَلَكُنْ	فِي	عَقْلَةٍ	مِثْلِي	مِنْ	أَبْنَاءِ	الرَّمَنِ
14	يَا	أَيُّهَا	الْإِنْسَانُ	هُبْ	مِنْ	كَرَاكُ	وَاصْحُ	مِنْ	السُّكْرِ	الَّذِي
15	إِنَّ	الرَّحِيلَ	يَا	أَحْيِ	قَرِيبُ	وَكُلْنَا	مُسَاوِرُ	غَرِيبُ		
16	وَالْمَوْتُ	لَا	يَفُوتُهُ	عَرِيبُ	فَكَيْفَ	لَا	يُرَوِّدُ	الْأَرِيبُ		
17	فَيَا	لَهُ	مِنْ	سَفَرٍ	مَا	أَطْوَلُهُ	وَيَا	لَهُ	مِنْ	هَاتِلٍ
18	كَفَى	الْجَهَامُ	وَاعْظَا	لَيْنَ	عَقْلُ	فَانظُرْ	فَكَمْ	مِنْ	قَاطِنٍ	قَدِ
19	يَا	عَجَبًا	لِغَافِلٍ	بَطَّالٍ	مِثْلِي	حَلِيفِ	هُوَ	الْمَطَّالِ		
20	لَوْ	ظَلَّ	يُحْشَى	ضَرْبَ	صَاحِبِ	أَمِيرٍ	كَدِرَ	عَيْشُهُ	وَعَصَّ	بِالنَّمِيرِ

²² Hilâlî, en-Naşıhatü'l-hilâliyye, 113.

وَلَمْ يَكُنْ عَنْ حُزْنِهِ بِلَاهِي	وَلَا بِمُصْغِي الْأَذْنِ لِلْمَلَاهِي	21
فَكَيْفَ يَلْهُو وَهُوَ كُلُّ حَالٍ	مُنْتَظِرُ الْمَوْتِ وَالْإِرْتِحَالِ	22
وَفِتْنَةُ الْقَبْرِ وَهَوْلُهُ الشَّدِيدُ	وَمَوْقِفُ الْحُسْرِ وَيَوْمِهِ الْمِيدُ	23
وَكُلُّ هَوْلٍ بَعْدَهُ مِمَّا يَذُوبُ	لَهُ الصَّفَا الصَّمُّ فَكَيْفَ بِالْقُلُوبِ	24
يَنْسَى سَكَرَاتِ الْمَوْتِ	وَهَوْلُهُ وَحَسَرَاتِ الْفَوْتِ	25
يَلْهُو وَيَلْدُ مَطْعَمًا	مَعَ عِلْمٍ ذَلِكَ إِنَّ ذَا مِنْ الْعَمَى	26
لِلرَّحِيلِ الزَّادَا	وَأَفْتَقِدَ الْمُرُودَ وَالْمَزَادَا	27

13. Bu, kendime ve benim gibi gaflet içinde olan zamane adamlarına yaptığım bir nasihattir.

14. Ey insan! Uykundan kalk ve seni kaplamış sarhoşluk halinden ayıl.

15. Ahirete göç yakındır ey kardeşim. Hepimiz (bu dünyada) bir garip yolcuyuz.

16. Ölüme kimsenin gücü yetmez. Hal böyle iken akıllı kimse nasıl (ahiret) azığı hazırlamaz.

17. (O ahirete göç) ne uzun bir yolculuk ne korkunç bir seferdir.

18. Akleden kimse için ölüm öğüt verici olarak yeter. Dön de bir bak nice sakinler göçüp gitmişler.

19. İşi gücü bırakmış, benim gibi sonu gelmeyen geçici isteklerini dost edinmiş gafil kimseye şaşarım.

20. Eğer hüküm sahibinin sillesinden korksaydı hayatı zehir olur, o lezzetler boğazında takılıp kalırdı.

21. Ondan başka üzüntüsü olmaz, müzik dinlemezdi.

22. Ölümü ve ahiret yolculuğunu her daim beklerken nasıl boşa vakit geçirir?

23. Kabir imtihanını ve onun büyük korkusunu, haşır sahnesini ve onun uzun gününü (beklerken)

24. Sonrasında her türlü sert kayanın eridiği o dehşeti (beklerken) kalplerin (hali nice olur).

25. Nasıl olur da unuttur ölüm baygınlığını ve onun dehşetini, geçip giden şeylere duyacağı üzüntüleri?

26. Bunu bilmesine rağmen nasıl oyalanır ve lezzet alır yediğinden? Şüphesiz bu durum körlüktür.

27. Öyleyse ahiret yolculuğu için erzak hazırla, sana azık ve erzak olacak (salih amel-lerin) peşine düş.

Müellif muhatabın içinde bulunduğu uyuşukluk ve gaflet halinden uyanmasına vesile olacak yukarıdaki mezkûr durumları sıraladıktan sonra neler yapması gerektiğine dair hususlara değinmekte, bu meyanda tavsiyelerini sıralamaktadır.

Şairin kurtuluşa ermek için yapılmasını gerekli gördüğü ilk şey ilme sarılmaktır. Ömür bütün ilimleri öğrenmeye yetmeyeceği için ilimler içinde fayda bakımından en önemli olanları öncelenmelidir. Bunlar da akaid, kelim, fıkıh, tasavvuf ve sarf, nahiv gibi dil ilimleridir.²³

- 28 وَالزَّمَّ طِلَابَ الْعِلْمِ بِالْإِخْلَاصِ لِكَيْ تَرَى مَنَاجِحَ الْخَلَاصِ
 29 فَالْعِلْمُ نُورٌ وَالْجَهَالَةُ حَلَاكٌ وَمَنْ سَرَى فِي ظُلْمَةِ الْجَهْلِ هَلَكَ
 30 وَقَدَّمَ الْأَهَمَّ إِنَّ الْعِلْمَ جَمٌّ فَالْعُمُرُ صَيْفٌ زَارَ أَوْ طَيْفٌ أَلَمٌ
 31 أَهْمُهُ عَقَائِدٌ ثُمَّ فُرُوعٌ تَصَوَّفُ وَآلَةٌ بِهَا الشُّرُوعُ

28. Kurtuluş yollarını görmeyen için ihlasla ilim talebine sarıl.

29. İlim nur, cehalet karanlıktır. Kim cehalet karanlığında yürürse helak olur.

30. (İlimlerin) en önemli olanlarına öncelik ver. İlimler çoktur. Ömür ise ziyarete gelen bir misafir veya uykuda gelen bir hayalet (gibi kısadır).

31. En önemlisi Akaid ilmidir, sonra furu ilmi (Fıkıh), Tasavvuf ve (Sarf, Nahiv gibi) alet ilimleri gelir.

Müellif ilmin önemine vurgu yaptıktan sonra “ilimle amaçlanan nedir?” sorusuna cevap olacak şekilde, ilmi malumat sahibi olmaktan öte Allah’tan gereğiyle korkmayı sağlayacak bilgiye ulaşmak olarak tanımlamakta, bunu hedef belirlememiş bir bilışı ise cehalet olarak görmektedir. Müellifin “Allah’tan kulları içinde yalnız alimler korkar” ayetini delil getirerek Allah’tan sakınmayı sağlayacak şeyin sadece ilim olduğuna dair yaptığı vurgu da burada önemlidir. Ancak bu bilgi beraberinde o ilmin gereği olan ameli getirmeli, ilimden faydalanmaya engel oluşturacak günahlardan da uzak durulmalıdır. Çünkü ilim peygamberlerin bir mirası olarak Allah’ın kulunun kalbine ihsan ettiği bir nur olup kişinin işlediği günahlar sebebiyle kalpte oluşan kir, bu nurun berrak bir şekilde kalbe yansımaya engel oluşturmaktadır.²⁴

- 32 وَالْعِلْمُ مَا أَكْسَبَ خَشِيَةَ الْعَلِيمِ فَمَنْ خَلَا مِنْهَا فَجَاهِلٌ مَلِيمٌ
 33 لِأَنَّهُ مِيرَاثُ الْأَنْبِيَاءِ فَلَمْ يَنْلُهُ غَيْرُ الْأَتْقِيَاءِ
 34 دَلِيلٌ ذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى إِلَى الْعُلَمَاءِ لِعُمُومِ أَنْجَلَا
 35 لِذَلِكَ قِيلَ الْعِلْمُ يَدْعُو الْعَمَلَا إِنَّ يَلْقَاهُ قَرٌّ وَإِلَّا أَرْحَلَا
 36 فَاعْمَلْ بِمَا عَلِمْتَ تُورَثْ عِلْمَ مَا لَمْ تَكُ تَعْلَمُ وَتُنْتَحِ مَعْتَمَا
 37 وَاعْلَمْ بِأَنَّ كَدَرَ الذُّنُوبِ يَكْسِفُ نُورَ الْعِلْمِ فِي الْقُلُوبِ

²³ Hilâlî, *en-Naşihatü'l-hilâliyye*, 114.

²⁴ Hilâlî, *en-Naşihatü'l-hilâliyye*, 114.

38	أَلَا تَرَى الدُّبَالَ فِي المِصْبَاحِ	إِذَا صَفَا أَرْضَاكَ فِي اصْطِبَاحِ
39	وَإِنْ يَكُنْ يَوْسَجٌ مُلَطَّخًا	كُئِيفَ نُورُهُ لِدَاكَ لَطَّخَا
40	فَاحْدَرْ عَلَى النُّورِ الَّذِي وَهَبْتَ	وَإِنْ تَصَّعَ نُورَ الإِلَهِ خَبْتَ

32. İlim her şeyi bilen Allah'tan korkmayı sağlayan şeydir. Kim bundan uzaksa o azarını hak etmiş bir cahildir.

33. Çünkü o peygamberlerin mirasıdır. O mirasa ise Allah'tan ancak sakınanlar nail olmuştur.

34. Bunun delili "Allah'tan ancak alimler korkar" ayetinin umum içinde ancak alimlere teşmil edilmiş olmasıyla ortaya çıkmıştır.

35. Bundan dolayı "ilim ameli talep eder" denilmiştir. Eğer onunla buluşursa yerleşir, yoksa gider.

36. Öyleyse bildiğinle amel et ki bilmediğine miras kılınasın ve sana o ganimetten bir (pay) verilsin.

37. Bil ki günahların isi kalplerdeki ilmin nurunu perdeler.

38. Lambanın fitili temiz olduğunda aydınlatma konusunda seni memnun ettiğini hiç görmez misin?

39. Eğer (günahlarla) kire bulanmış olursa o (kalp), kirleten o pislikler nedeniyle (o kalbin) nuru perdelenir.

40. Öyleyse sana bahşedilen o nur konusunda dikkatli ol. Eğer Allah'ın o nurunu kaybedersen umutların boşa çıkar.

Şair ilmin önemini, mahiyetini, istifade yollarını açıkladıktan sonra aşağıdaki beyitlerle kişide bulunması gereken diğer hasletleri sıralamıştır. Bunlar vera', kanaat gibi sıfatlar olup tamahkarlık ve boş arzular peşinde koşmak gibi kötü özellikler ise bu sıfatların zemme layık karşıtları olarak ifade edilmiştir. Talep edilen helal şeylerin sadece Allah'tan istenmesi gerektiği salık verilmiş, nefsi bu konuda belirleyici kılmanın işleri zorlaştırdığı belirtilmiştir.²⁵

41	وَزَيْنَ العِلْمِ بَرِيْنَةَ الوَرَعِ	وَاقْتَعَفَ فَخْدُنُ الجُرْصِ فِي الدُّلِّ كَرَعِ
42	إِنَّ القَنَاعَةَ أَعْرُ مُلْكِ	وَجِرْفَةَ الطُّمُوعِ شَرُّ هُلْكِ
43	وَاطْلُبْ شِفَاءَ قَلْبِكَ المَرِيضِ	مِنْ قَبْلِ أَنْ تُعْصَ بِالجَرِيضِ
44	وَلَا تَطْنَنَّ البُرءَ مِنْ دَوَاكَ	إِلَّا بِقَطْمِ النَّفْسِ عَنِ هَوَاكَ
45	فَاجْهَدْ أَحْيَى وَاجْتَهِدْ وَجَاهِدْ	عَسَى بِفَضْلِ اللهِ أَنْ تُشَاهِدْ

²⁵ Hilâlî, en-Nasîhatü'l-hilâliyye, 115.

46 وَأَسْتَجِدُّنَ مَوْلَاكَ فِي جَمِيعِ مَا تَرَوْنَهُ فَلَنْ يَزَالَ مُنْعِمًا
47 فَمَا بِهِ تَطْلُبُهُ نَيْسِرًا وَمَا بِنَفْسِكَ فَقَدْ نَعَسَرَا

41. İlmî vera' süsüyle (şüpheli şeyler konusunda dikkatli olmak) ile tezyin et, kanaat-kâr ol. Çünkü hırs sahibi zilleti yudumlamıştır.
42. Kanaat, sahip olunan en kıymetli şey; tamahkarın (istemekle) edindiği meslek ise çürümüşlüğü en kötüsüdür.
43. Nefessiz bırakan tükürüğü yutmadan (Can boğaza gelip dayanmadan) önce hasta kalbinin şifasını ara.
44. Nefsi heva ve boş isteklerinden kesip alkoymadıkça iyileşmenin hasıl olacağını (hastalıktan şifa bulacağını) sakın zannetme.
45. Çalış canım kardeşim gayret et, çabala; umulur ki Allah'ın fazlıyla görürsün (çabanın karşılığını).
46. İstediyin her şeyde rabbinden yardım iste, çünkü o dur nimet veren.
47. Onunla istediğin her şey kolaylaşır, kendinle istediğin ise zorlaşır.

Bundan sonraki dizeler nefsi hevadan uzaklaştırmada başvurulacak yöntemler ile ilgilidir. Zira nefsin inatçı, zorluktan nefret eden, idaresi güç bir tabiatı vardır. Bu nedenle onu eğitmenin yollarını bilmek, onu tanımak gerekir. Bu bağlamda aşamalı olarak onu sevmediği şeylere alıştırmak takip edilmesi gereken yöntemlerin başında yer alır. Emanet olarak verilen azalar ve bunların Allah'ın rızasına muvafık bir şekilde kullanımı şairin dikkat çektiği bir başka husustur. Dil, tenasül uzvu, karın, el, ayak, göz, kulak olarak sıralanan yedi organ, yedi kapısı olan cehenneme denk düşmekte, her bir uzvun ifsadı cehennemın bir kapısını aralamaktadır. Bütün bu uzuvlar kalp denilen bir merkezden yönetilmekte, hadiste de geçtiği üzere onun düzgün oluşu diğer uzuvların düzgünlüğünü sağlamaktadır.²⁶ Müellifin uzuvların zikrinde takip ettiği sıralama bu uzuvların sebep olduğu afetlerin büyüklüğü itibarıyla son derece manidardır.²⁷

48 وَأَخْتَلَّ عَلَى نَفْسِكَ بِالتَّدرِجِ فَإِنَّهُ أَذْهَبَ لِلتَّخْرِيجِ
49 وَخَالَفَتْهَا وَلَا تُطْعَمَهَا وَارَعَ الْوَدَائِعَ وَلَا تُضْعَمَهَا
50 وَهِيَ الْجَوَارِحُ الَّتِي بِهَا اكْتِسَابُ لِلْخَيْرِ وَالشَّرِّ وَخَفَّ يَوْمَ الْحِسَابِ
51 وَهِيَ لِسَانٌ ثُمَّ فَرَجٌ بَطْنٌ يَدٌ وَرَجُلٌ ثُمَّ عَيْنٌ أُذُنٌ
52 سَعٌّ كَأَبْوَابِ الْجَحِيمِ فِي الْعَدَدِّ فَارَعَ جَمِيعَهَا وَأَلْزَمَهَا السَّدَدَ

²⁶ "Dikkat edin! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki o düzgün olursa bütün vücut düzgün, bozuk olursa bütün vücut bozuk olur. Biliniz ki bu et parçası kalptir." Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Şaḥîhu'l-Buhârî* (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2003), "İman", 39 (No.52).

²⁷ Hilâlî, *en-Naşıhatü'l-hilâlîyye*, 115.

53	فَإِنَّهَا	مَسْئُولَةٌ	فِي	الْأَجْلِ	شَاهِدَةٌ	بِمَا	جَنَّتْ	فِي	الْعَاجِلِ
54	فَمَنْ	عَصَى	بِرَاحِدٍ	مِنْهَا	فَقَدْ	فَتَحَ	بَابًا	لِلْجَحِيمِ	قَدْ
55	وَأَصْلُهَا	الْقَلْبُ	فَعَالِجٌ	دَاءٌ	وَاحْشُ	بِمَرَّهِمِ	التَّقَى	سَوْدَاءٌ	هَـ
56	صَلَاحُهُ	صَلَاحُهَا	لِنْ	خَبْرٍ	وَالضُّدُّ	بِالضُّدِّ	كَمَا	جَاءَ	فِي
57	وَأَصْلُ	دَاءِ	الْقَلْبِ	حُبُّ	الْعَاجِلَةِ	فَأَنْبِذُهُ	وَاحْتَفِلْ	بِأَمْرِ	الْأَجَلَةِ

48. Nefsine tedricilik (yöntemiyle) hâkim ol, çünkü bu yöntem zorluğu daha giderici (hafifleticidir).

49. Onu sakın dinleme, ona uyma, sana emanet olarak verilen şeyleri gözet (onları yerli yerince kullan), onları zayi etme.

50. Onlar hayır ve şerrin kendisiyle kazanıldığı azalardır. Hesap gününden de kork.

51. Dil, sonra tenasül uzvu, karın, el, ayak, sonra göz, kulak.

52. Bunlar cehennemın kapıları gibi sayıca yedi tanedir. Bunlara riayet et, onların istikamet üzere olmasını sağla.

53. Onlar gelecekte (ahirette) hesaba çekilecek, dünyada işlediği günahlara şahitlik edecektir.

54. Her kim o uzuvlardan biriyle Allah'a asi olursa alevlenmiş cehennemın bir kapısını açar.

55. O azaların aslı kalptir, öyleyse onun hastalığını tedavi et, takva merhemiyile içini doldur.

56. Hadiste geçtiği gibi kalbin düzgün oluşu diğer organların düzgün olması, bozuk oluşu diğerlerinin de bozuk olması demektir.

57. Kalbin asıl hastalığı dünya sevgisidir, öyleyse onu kalbinden söküp at ve ahiret işlerine dikkatini ver.

Hilâlî şiirinin bundan sonraki 40 kûsür beytini yeme içme ile ilgili yaptığı uzunca tavsiyelerine tahsis etmiştir. Hadise işaretle az yemenin önemini vurgulayan şair yeme içmeyi dert edinmenin ancak kıymetsiz insanların meşgalesi olduğunu, yüce kişiliklerin ise bunu bir gaye edinmediğini, çünkü tokluğun çeşitli zararları olduğunu vurgulamakta ve bu marazları tek tek saymaktadır. Müellif çok yeme içmenin zararlarını anlatırken Gazzâlî'nin (öl. 505/1111) *İhyâ'*sından oldukça istifade etmiştir. Kimi zaman konuyla ilgili *İhyâ'*da zikredilen hadisleri kullanmış, bazen de Gazzâlî'nin bu konudaki yorumlarını şiirsel kalıba dökerek olduğu gibi aktarmıştır. Örneğin 80-82 beyitler *İhyâ'*da açlığın faydalarıyla ilgili yapılan açıklamaların içerik olarak birebir alıntılanmasından ibarettir.²⁸

²⁸ "Açlığın faydalarından biri de ibadete devamı kolaylaştırmasıdır. Çünkü yemek yemekle meşgul olunacak bir zamana ihtiyaç duyulması, malzemenin alınması, pişirilmesi, ellerin yıkanması, dişlerin temizlenmesi, midenin dolması nedeniyle tuvalete gidilmesi gibi zaruretler dolayısıyla harcanan

- 58 وَلَا يَكُنْ هُبُكُ فِي الطَّعَامِ وَالشُّرْبِ تِلْكَ شِبْمَةُ الطَّعَامِ
- 59 لَا تَأْكُلُنْ فِي الْيَوْمِ إِلَّا مَرَّةً مُحَمَّدٌ طَعَامَكَ وَتَكْفٌ صَرَّةٌ
- 60 وَلَيْتُكَ قَدْرُهُ كَمَا الْحَدِيثُ قَدْ أَرْشَدَنَا لَهُ لُقَيَاتٌ فَقَدْ
- 61 مَا مَلَأَ الْمُرءُ وَعَاءً شَرًّا مِنْ بَطْنِهِ فَاحْذَرُ وَفِيَتِ الشَّرِّا
- 62 فِي شَيْعِ الْمُرءِ مِنَ الْحَلَالِ عَشْرَةٌ مِنْ أَفْبِحِ الْخِصَالِ
- 63 مِنْ ذَلِكَ فَسَوْهُ الْقُلُوبِ وَهِيَ دَاهِيَةٌ لِلنَّاسِكِينَ دَهْيَا
- 64 إِذْ قِيلَ إِنَّ الْقَلْبَ كَالزَّرْعِ مَتَى دَامَ عَلَيْهِ الْمَاءُ مَاتَ يَا فَتَى
- 65 وَالْقَلْبُ إِنْ يَمُتْ فَأَيُّ ذِكْرَى تَنْفَعُهُ وَإِنْ أَدَمْتَ الذُّكْرَا
- 66 وَمِنَهُ إِسْرَاعُ الْجَوَارِحِ إِلَى مَعَاصِرِ رَبِّ النَّاسِ وَهَابِ الْإِلَى
- 67 إِذْ قِيلَ إِنَّ الْبَطْنَ إِنْ جَاعَ شَبِعَ سَائِرُ الْأَعْضَاءِ وَبِالْعَكْسِ اتَّبِعْ
- 68 وَأَيُّ دَاءٍ لِفَتَى أَضْرُّ مِمَّا إِلَى مَعْصِيَةِ يَجْرُ
- 69 وَمِنَهُ صَعْفُ الْفَهْمِ إِنَّ الْبِطْنَةَ كَمَا أَتَى مُذْهِبَةٌ لِلْفِطْنَةَ
- 70 إِنَّ الْحِجَا مِنْ نَعْمِ الرَّحْمَنِ فَمَنْ يُضْعُهُ بَاءً بِالْجُرْمَانِ
- 71 وَمَنْ يَبِيعُ فَهْمَهُ بِلِقْمَةٍ قَدْ اشْتَرَى خَسَارَةً وَنِقْمَةً
- 72 وَمِنَهُ إِغْرَاءُ النَّفُوسِ بِالْكَسَلِ حَتَّى تَرَى النَّعَاسَ أَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ
- 73 وَذَلِكَ مُفْضٍ لِضِيَاعِ الْعُمْرِ وَلَيْسَ يَرْضِيهِ غَيْرُ الْعُمْرِ
- 74 فَالْعُمُرُ رَأْسُ الْمَالِ مَنْ أَصَاعَهُ كَرَاهِمِ التَّجْرِ بِلَا بِضَاعَهُ
- 75 وَمِنَهُ فَقْدُ لَذَّةِ الْعِبَادَةِ وَذَلِكَ دَاءٌ مَنْ يُصِبُ أَبَادَهُ
- 76 أَيُّ مَحَبَّةٍ لِمَنْ يُنَاجِي وَلَمْ يَجِدْ حَلَاوَةَ التَّنَاجِي
- 77 وَأَيُّ خَيْرٍ يَرْجِي لِمَنْ خَلَا مِنْ حُبِّ ذِي الْإِكْرَامِ جَلَّ وَعَلَا
- 78 وَمِنَهُ أَنَّهُ يَرَى ذَرِيعَهُ لِأَكْلِ مَا حَرَمَتِ الشَّرِيعَةُ
- 79 إِذِ الْحَلَالُ نَادِرٌ وَالرَّائِعُ حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يُرَافِعَ

→

vakit çok ibadet yapmaya engel olur." Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005), 971-972.

- 80 وَذُو الْحِجَابِ لَيْسَ يُضِيعُ الْحَزْمَا بَلْ يَقْتَنِي مَا كَانَ جِلًّا جَزْمَا
- 81 وَأَكُلُ الْحِلِّ يُطِيعُ رَبَّهُ أَحَبُّ أَمَّ كَرِهَ نِعْمَ الْقُرْبَهُ
- 82 الْحَرَامِ بَعْضِي خَالِقُهُ وَأَكُلُ أَحَبُّ أَمَّ كَرِهَ بِئْسَ الْحَالِقَةُ
- 83 وَكُلُّ حَمٍّ مِنْ حَرَامٍ قَدْ نَبَتْ فَالنَّارُ قُلُّ أَوْىٰ بِهِ كَمَا نَبَتْ
- 84 وَمَنْهُ شُغْلُ الْقَلْبِ وَالْأَبْدَانِ بِجَمْعِهِ مِنْ شَاسِعٍ وَدَانِ
- 85 ثُمَّ بَتَّهِتَهُ وَأَكَلَهُ ثُمَّ يَأْفِرُ الْخَشَا مِنْ نَفْلِهِ
- 86 وَكَمْ يَفُوتُهُ مِنَ الطَّاعَاتِ فِيمَا يُضِيعُهُ مِنَ السَّاعَاتِ
- 87 وَمَنْهُ فَاعْلَمْ اسْتِدَادُ السَّكَرَاتِ عِنْدَ الْمَاتِ وَحُلُولُ الْعَمَرَاتِ
- 88 إِذْ قِيلَ أَنَّ لَذَّةَ الْحَيَاةِ تَزِيدُ فِي مَرَارَةِ الْمَاتِ
- 89 وَذَاكَ مِنْ عَظَائِمِ الْمَصَائِبِ وَمُذْهَلَاتِ النَّوْبِ وَالنَّوَائِبِ
- 90 وَمَنْهُ نُقْصَانُ ثَوَابِ الْبَاقِي فَيَتَخَلَّفُ عَنِ السُّبَّاقِي
- 91 لِأَنَّ كُلَّ لَذَّةٍ فِي الْعَاجِلِ بِقَدْرِهَا يَنْقُصُ أَجْرُ الْأَجَلِ
- 92 وَمَنْ يَبِيعُ بِلِقَمَةٍ مَشُومَةٍ ذَاكَ النَّعِيمِ مَا أَضَرَ شُومُهُ
- 93 وَمَنْهُ طُولُ الْحَسْبِ وَالْوُقُوفِ يَوْمَ الْحِسَابِ الْهَائِلِ الْمُخُوفِ
- 94 لِأَنَّهَا الدُّنْيَا خَالِقُهَا حِسَابُ يَوْمَ الْجَزَا وَحَرَائِمُهَا عِقَابُ
- 95 وَقَدْ أَتَىٰ فِي مُحْكَمِ الْحَكِيمِ نَصُّ سُؤَالِنَا عَنِ النَّعِيمِ
- 96 فَهَذِهِ عَشْرَةٌ تَكْفِيهِ الْمُرِيدِ وَاحِدَةً مِنْهَا فَكَيْفَ بِالْمُرِيدِ
- 97 قُلْتُ وَمَنْهُ أَنَّهُ مِنَ السَّقَامِ فِي بَدَنِ يُفْضِي وَلِلدَّاءِ الْعَقَامِ
- 98 فَإِنَّمَا الْمِعْدَةُ بَيْتُ الدَّاءِ فَاحْذَرِ مِنَ الْعَسَاءِ وَالْعَدَاءِ
- 99 وَفِي الْقُرْآنِ جَاءَنَا لَا تُسْرِفُوا وَسِرُّهُ يَشْهَدُهُ مَنْ يَعْرِفُ
- 100 وَمَنْ يُرِدُ بِدِينِهِ وَالْبَدَنِ سَفْمًا بِأَكْلِهِ فَأَحَقُّ دِينِي

58. Derdin yemek, içmek olmasın. Çünkü o rezil insanların niteliğidir.

59. Günde ancak bir kez yemek ye ki yemeğine şükredip zararını defedebilesin.

60. Onun ölçüsü, hadisin bize gösterdiği üzere birkaç lokma olsun.

61. Kişi midesinden daha şerli bir kap doldurmamıştır. Allah seni korusun, öyleyse dikkat et onun şerrine.

62. Kişinin helal şeylerden karnını (tıka basa) doyurmasında en kötü hasletlerden olan 10 husus vardır.
63. Bunlardan biri kalp katılığıdır ki o mütedeyyin insanların başına gelebilecek büyük bir musibettir.
64. Öyle ki ey delikanlı! "Kalp ekine benzer ne zaman onu fazla sulasan ölür"²⁹ denmiştir.
65. Sen öğüt vermeyi sürdürsen de kalp eğer ölmüşse hangi öğüt ona fayda verir?
66. Doymak; nimeti karşılıksız veren, insanların rabbine karşı azaların günahlara dalmasına sebep olduğu afetlerdendir.
67. Zira karın aç olduğunda diğer azalar (günaha) tok olur denmiştir. Sen tersine tabi ol (diğer azaları doyurmaya bak).
68. Bir delikanlı için hangi hastalık isyana sevk eden şeyden daha zararlı olabilir ki?
69. (Aşırı doymanın afetlerinden) biri de kavrayış gücünün zayıflamasıdır. (Hadiste) geçtiği üzere oburluk basireti öldürür.³⁰
70. Basiret, Rahman'ın nimetlerindedir, kim onu zayi ederse mahrumiyet yaşar.
71. Kim idrakini bir lokmaya satarsa karşılığında zarar ve öfke satın alır.
72. Doygunlukta nefisleri tembelliğe sevk etme durumu vardır. Öyle ki o nefisler uykuyu baldan tatlı görürler.
73. Bu, ömrün zayi olmasına sebep olur. Akılsız, toy biri dışında kimse bu durumdan hoşnut olmaz.
74. Ömür sermayedir. Kim onu kaybederse, malı olmadan kazanç sağlamak isteyen biri gibi olur.
75. (karnı tıka basa doldurmakta) ibadetten alınan lezzetin kaybolması vardır. O öyle bir hastalıktır ki kim buna yakalanırsa bu durum onu helak eder.
76. (İbadetleriyle) Allah ile konuşmak isteyip de ile konuşmanın (ibadetin) lezzetini bulamamış biri için hangi muhabbetten bahsedilebilir?
77. Kerem sahibi yüce Allah'ın sevgisinden uzak olan biri hangi hayrı umabilir?
78. Doymanın (afetlerinden) biri de kişinin şeriatın haram kıldığı şeyleri yemeyi mazur görmesidir.
79. (ona göre) helal yiyecekler azdır. Korunaklı arazinin (haramların) etrafında otlananın içine düşmesi yakındır.
80. Akıllı kimse sağduyuyu kaybetmez, aksine kesin helal olana uyar.
81. Helalinden yiyen sevse de sevmese de rabbine tabi olur. O ne güzel yakınlıktır.
82. Haram yiyen sevse de sevmese de yaratana isyan eder. O ne kötü bir kökten kazımdır (dini).

²⁹ Beyit, hadis münekkitlerinin mevzu olarak nitelendirdiği şu hadise işaret etmektedir: "Kalplerinizi çok yeme ve içme ile öldürmeyin. Çünkü kalp ekine benzer ki çok sulayınca ölür." Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî, *el-Ehâdîsu'â-â'ife ve'l-mevdû'a* (Riyad: Mektebetü'l-Ma'arif, 1992), 2/153.

³⁰ Mevzu olduğu söylenen söz konusu hadis şöyledir: "Kim midesini aç bırakırsa düşüncesi gelişir ve kalp görüşü keskinleşir" Ebü'l-Fađl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdîrrahmân el-İrâkî, *el-Muğnî 'an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr* (Riyad: Mektebetü'l-Taberiyye, 1995), 2/753.

83. Haramla büyüyen her et (beden) cehenneme daha layıktır de (haberde) geçtiği gibi.³¹
84. Tıka basa yemenin afetlerinden bir diğeri kalbin ve bedeninin uzak yakın demeden o yemeğin tedariki ile meşgul olmasıdır.
85. Sonra o yemeği hazırlamakla, yemekle, sonra da bağırsaklardaki fazlalığı boşaltmakla meşgul olmasıdır.
86. Zayi ettiği vakitlerde nice niyaz ve ibadeti kaçıır.
87. Son nefesi verirken bil ki ızdırabın artması, zorlukların yaşanması onun afetlerindendir.
88. Zira "hayattan alınan lezzet ölümün ızdırabını arttırır" denilmiştir.
89. Bu durum musibetlerin en büyüklerinden, en ürkütücü belalardan ve felaketlerden biridir.
90. Baki olan Allah'ın vereceği mükafatın eksilmesi de aşırı yemenin afetlerindendir. Böylece Allah'ın rızasını kazananlardan geri kalır.
91. Çünkü, dünyada hayattan alınan keyif ölçüsünce ahiretin ecri azalır.
92. Kim bu ahiret nimetlerini birkaç uğursuz lokmaya satarsa onun talihsizliği ne büyük bir hüsrandır.
93. O dehşet verici hesap gününde uzun süre alikonularak beklemek de onun afetlerindendir.
94. Çünkü dünyada helalinden yemek, kıyamet günü hesaba çekilmeye; haram yemek, cezaya neden olur.
95. Her işi hikmet üzere olan Allah'ın muhkem kitabında nimetlerden hesaba çekileceğimize dair nas vardır.³²
96. Bu on şeyden biri müridin felaketi için yeterli gelirken daha fazlası olursa hali nice olur?
97. Buna dair derim ki o (aşırı yemede) vücudun zayıf düşmesine ve amansız hastalıklara yakalanmasına neden olmak da vardır.
98. Mide, ancak hastalıkların meskenidir. Bu yüzden akşam ve öğle yemeğinden uzak dur.
99. Kur'an'da bize "israf etmeyin" emri gelmiştir. Onun sırrını arif olan anlar.
100. Kim yemek yiyeceğim diye dininde ve bedeninde hastalık isterse o (boğaz) düşününü ahmağın biridir.³³

³¹ Şair rivayetin sıhhati ile ilgili farklı rivayetlerin olduğu şu hadise işaret etmektedir: لا يدخل الجنة من نبت لحمه من سحت النار أولى به "Haramdan beslenen vücuda Cehenneme daha layıktır." Ebi'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed eṭ-Ṭaberânî, *el-Mu'cemu'l-evsaṭ*, thk. Târik b. 'Avaḍillâh b. Muhammed Ebû Mu'âz - Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî Ebü'l-Faḍl (Dâru'l-Haremeyn, 1995), 3/211.

³² Şair "Sonra o nimetlerden muhakkak sorguya çekileceksiniz" (et-Tekâsür,102/8) ayetine işaret etmektedir.

³³ 93-96 arası beyitler yine Gazzâlî'nin ilgili bahisteki yorumlarını içermektedir. Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, 972.

Sonraki beyitler genel olarak şehvetin meydana getirdiği afetler, şehvet düşkününün dünyada ve ahirette uğrayacağı zararlarla ilgilidir.³⁴

101 هَذَا وَقَدْ قَالُوا اتَّبَاعَ الشَّهَوَاتِ مِنْ أَكْثَرِ الْحُجْبِ وَأَزْدَى الْهَفْوَاتِ

102 وَمَنْ يَبِيعَ رِضَى الْمَلِيكِ الْحَقِّ بِشَهْوَةٍ تَفْنَى فَأَشَقَى الْخَلْقِ

103 فَافْطَمِ عَنِ الشَّهْوَةِ نَفْسَكَ تُصِيبُ وَتَغْنَمُ النَّجَاةَ فِي الْيَوْمِ الْعَصَبِ

101. Şunu (unutma)! Şehvete uymak (rızaaya ulaşmak konusunda) en büyük engellerden, (sahibini) helake götüren en büyük kusurlardan biridir demişlerdir.

102. Kim her şeyin sahibi olan Hakk'ın rızasını, tükenip gidecek bir şehvete satarsa o mahlukatın en bedbahtıdır.

103. Nefsini şehvetten kes ki o zor günde kurtuluşu elde edesin.

Devamındaki beyit sünnete sarılma ve bidatlerden uzak durma ile ilgili tavsiyeleri içermektedir.³⁵

104 وَلَا زِمَ السُّنَّةَ وَاهْجِرِ الْبِدْعَ فَالطُّرُقُ قَدْ سُدَّتْ عَلَى مَنْ ابْتَدَعَ

104. Sünnete sarıl, bidatleri terk et, çünkü bidat çıkarana (Allah'a) giden yollar kapanmıştır.

Şair devam eden beyitlerde susmanın faydalarını anlatmaktadır.

105 الصَّمْتُ الْحَمِيدُ إِلَّا وَلَا زِمَ عَنْ ذِكْرِ مَوْلَاكَ الْكَرِيمِ جَلَا

106 أَوْ مَا جَرَى مَجْرَاهُ مِمَّا تَنْتَفِعُ بِهِ لِيَوْمِ هَائِلٍ وَ تَرْتَفِعُ

107 فَكُلُّ مَا يَخْضُدُهُ اللِّسَانُ يَجِدُهُ يَوْمَ الْجَزَا الْإِنْسَانُ

105. Yüce ve kerim olan rabbinin zikri dışında o övülen sükuta sarıl.

106. Yahut o korkunç günde faydalanacağın, senin derecenin yükseltecek o meyanda cereyan eden söz dışında

107. Çünkü dilin hasat ettiği her şeyin karşılığını ceza (kıyamet) günü bulur insan.

Şairin sonraki beyti güzel ahlaka vurgu yapmaktadır.

108 وَلَتَأْتِكَ مُعِينًا بِحُسْنِ الْخُلُقِ تَحْزَنُ رِضَى الْحَقِّ بِهِ وَالْخُلُقِ

108. Güzel ahlakla zihnini meşgul et ki Hakk'ın ve halkın hoşnutluğunu kazanasın.

Hilâlî şiirin devamında insanlarla çok içli dışlı olmanın lüzumsuz konuşma-

³⁴ Hilâlî, en-Naşihatü'l-hilâliyye, 118.

³⁵ Hilâlî, en-Naşihatü'l-hilâliyye, 118.

ları beraberinde getirdiğini belirtmekte, bu durumun Allah'a vasıl olmak hususunda salikin yolunda engel teşkil ettiğini ifade etmektedir.

- 109 وَآخِرِصْ عَلَى الْعَزْلَةِ مَا اسْتَطَعْتَ وَإِنْ تَسِرْ مِنْ دُونِهَا انْقَطَعَتْ
 110 فَخِلْطَةُ النَّاسِ أَحْيَى عِقَالُ وَالْقَيْلُ لَأَزِمُّ لَهُمْ وَالْقَالَ
 111 فَدَعْنُهُمْ تُرْحَهُمْ وَ تَسْرَحُ فَقَلَّ مَنْ خَالَطَهُمْ ثُمَّ رَيْحُ
 112 وَأَقْطَعُ إِذَا رُمَتْ الْعَلَا الْعَلَائِقُ وَأَذْفَعُ بِجَنَّةِ التَّقَى الْعَوَائِقُ

109. Gücün yettiğince uzlete sarıl, eğer (Allah yolunda) onsuz yürürsen yoldan saparsın.

110. Ey kardeşim! İnsanlarla düşüp kalkmak ayak bağı olur insana. O ne dedi bu ne dedi onlar için gereklidir.

111. Onları kendi hallerine bırak ki böylece hem sen onları sevindirmiş olursun hem de kendin huzur bulursun. Zira insanlarla çokça düşüp kalkıp da bundan karlı çıkan pek azdır.

112. Eğer yüceliğe erişmek istiyorsan o ayak bağlarını kes, engelleri takva kalkanyla defet.

Devamındaki dizeler gece yapılan ibadetlere, zikir, şükür, tövbe ve ölümü hatırdan çıkarmamanın önemine dikkat çekmektedir.³⁶

- 113 وَاهْجُرْ لَزِيدَ النَّوْمِ وَاهْتَجُودِ وَأَذَابُ عَلَى الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ
 114 فَالَلَيْلُ نِعْمَ الْعَوْنُ وَالْمُطِيبَةُ لِرَاغِبٍ فِي أَشْرَفِ الْعَطِيَّةِ
 115 كَيْفَ يَلِدُ النَّوْمَ مَنْ لَا يَعْلَمُ يَسْلَمُ فِي عَقْبَاهُ أَوْ لَا يَسْلَمُ
 116 وَأَذْكَرُ بِقَلْبٍ حَاضِرٍ مَجْمُوعِ وَمُقَلَّةٍ تَفِيضُ بِالِدُّمُوعِ
 117 وَلَازِمُ الشُّكْرِ عَلَى الْآيَادِي لِتَجْتَنِي الظَّفَرَ بِالزُّدْيَادِ
 118 مِنْ رَبَّنَا بِفَضْلِهِ الْجَزِيلِ كَمَا أَنَّى فِي مُحْكَمِ التَّنْزِيلِ
 119 وَافْرَعُ إِلَى الْمَتَابِ قَوْرًا عِنْدَمَا تَجْنِي وَلَا تُمِهِّلْ بِهِ قَتْدَمَا
 120 إِذْ كُلُّ لِحْظَةٍ تَمُرُّ يُحْتَمَلُ فِيهَا حَامِكُ بِقَضْرِ الْأَمَلِ
 121 وَاعْنِ بِذِكْرِ الْمَوْتِ وَالْفِكْرَةِ فِي مَا بَعْدَهُ مِنْ كُلِّ هَوْلٍ يَقْتَنِي
 122 وَأَذَابُ دُؤُوبٍ مَنْ رَأَى كُلَّ نَفْسٍ خَاتِمَةٌ وَأَزْدَادًا جِدًّا وَآخِرَسَ

³⁶ Hilâlî, en-Nasîhatü'l-hilâlîyye, 118-119.

وَأَكْثَرَ	الدُّعَاءَ	بِالضُّطْرَارِ	لِرَبَّنَا	فِي	الْجَهْرِ	وَالْإِسْرَارِ	123
فَهُوَ	الْمُجِيبُ	دَعْوَةَ	الْمُضْطَّرِّ	وَالْمُتَّقِصِّلِ	عَلَى	الْمُعْتَرِّ	124

113. Tatlı uykuları ve rahatı terk et, kendini rükûa ve secdeye ver.
114. Çünkü gece, en muteber hediyeleri arzu eden için ne iyi yardımcı ve vasıtaadır.
115. Ahirette kurtulup kurtulamayacağını bilmeyen bir kişi nasıl olur da uyumaktan lezzet alır?
116. Hakk'ı, huzurunda onunla cem olmuş bir kalp ve taşan gözyaşlarıyla zikret.
117. Muvaffakiyeti daha fazla devşirmek için nimetlerin şükrüne sarıl.
118. Muhkem olarak indirilmiş o kitapta geçtiği gibi rabbimizin bolca ihsanıyla nimetlerinin şükrüne (sarıl).
119. Günah işlediğinde hemen tövbeye koş, onu geciktirme, yoksa pişman olursun.
120. Öyle ki emeline ulaşmak konusunda ihmalkâr davranırken geçen her an içinde senin ölümün mümkündür.
121. Zihnini, ölümü hatırlayıp onu takiben gelen korkutucu hadiseleri düşünmekle meşgul et.
122. Her nefesi ölüm gören, gayret edip sakınan kişilerin azmiyle sebatkar ol.
123. Gizli ve açık, yalvararak rabbimize çokça dua et.
124. Çünkü o dur dualara icabet eden, el açıp isteyene nimetini ihsan eden.

Hilâlî şiirin hatime bölümünde Allah'tan affını niyaz ederek, Hz. Peygamber'in şefaatinin ummakta, ashabına ve yolundan gidenlere salat ve selam ile şiirini bitirmektedir.³⁷

وَيَسْأَلُ	اللُّطْفَ	بِكُلِّ	حَالِ	وَالْحَقْمَ	بِالْحُسْنَى	لَدَى	ازْتِحَالِ	125
وَيَرْعَبُ	الرَّحْمَنَ	ذَا	الْجَلَالِ	فِي	الْعَمْرِ	عَنْهُ	أَحْمَدُ	126
مُسْتَنْفِيًا	بِالْمُصْطَفَى	الشَّفِيعِ	مُحَمَّدِ	ذِي	الْمُنْصَبِ	الرَّفِيعِ	127	
صَلَّى	عَلَيْهِ	اللَّهُ	طَوْلَ	الْأَبَدِ	مُسَلِّمًا	أَزْكَى	سَرْمِدِ	128
وَأَلِهِ	وَصَحْبِهِ	الْأَبْرَارِ	وَالتَّابِعِينَ	العَبْدِ	الأَحْرَارِ	129		
أَزْكَى	صَلَاةٍ	يُنْجِلِي	بِهَا	الْقَتَامَ	عَنَّا	وَتَقْتَضِي	لَنَا	130

125. Her durumda lütfunu, ölüm anında güzel bir son diler.
126. Azamet sahibi rahman olan Allah'tan bağışlanmayı ister Ahmed el-Hilâlî.
127. Yüce konum (Makam-ı Mahmûd) sahibi, şefaatchi Muhammed Mustafa'dan şefaet dileyerek.

³⁷ Hilâlî, en-Naşıhatü'l-hilâliyye, 119.

128. Allah'ın selamı en temiz ve makbul bir şekilde ebedi olarak onun üzerine olsun.
 129. Ve onun âline, sadık ahashına, (Allah'a kul olarak) özgürleşmiş takipçilerine.
 130. Bizi karanlıktan aydınlığa çıkartacak ve mutlu sonu getirecek salat ve selamların en güzeliyle.

2. 2. Dil ve Üslup Özellikleri

Üslup bir yazarın duygu ve düşüncelerini ifade ediş biçimi olarak dili kendine özgü bir şekilde kullanmasıdır. Bir metindeki cümlelerin uzunluğu ve kısalığı, kelimelerin seçimindeki eda ve ahenkteki farklılıklar gibi hususiyetleriyle üslubun esere kıymet kazandıran veya kıymetini artıran belirleyici bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür.³⁸ Zira bir edebî ürünün ana malzemesini dil oluştururken bu malzemenin işleniş biçimi yazarın üslubunu meydana getirmekte, malzemenin kullanımındaki ustalık eserin benzerleri arasında ayrıcalıklı bir konuma erişmesine vesile olmaktadır.³⁹ Bu noktada kelimelerin bağlam içerisinde kazandığı değer olan üslubun sözün bağlama uygunluğunu denetleyen belagat ilmiyle ilişkisi kaçınılmaz olmaktadır.⁴⁰ Çalışmanın bu bölümünde Hilâlî'nin *urcûzesinin* dil ve üslup özellikleri belagat ilmi açısından incelemeye tabi tutulacaktır.

2.2.1. Kelime ve Cümle Tercihleri

Kelime ve cümle tercihleri belagat ilminin alt disiplinlerinden biri olan *me'ânî* ilminin konusunu oluşturmaktadır. Lafzın muktezayı hale uygunluğunu denetleyen *me'ânî* ilmi, muhatabın durumu dikkate alınarak sözün mevcut bağlama uygun olup olmadığıyla ilgilenir.⁴¹ Bu bağlamda Hilâlî'nin şiirini telif amacına uygun olarak kelimelerini işlenen konunun ruhuna uygun olarak seçtiğini, telaffuzları kolay, manası herkesçe bilinen ifadeleri kullandığını söylemek mümkündür. Hilâlî nasihatname olarak kaleme aldığı şiirinde sözün bağlama uygunluğu açısından muhatabın uyanışına vesile olacak şekilde inşâî yapıdaki te'acub (فَيَا لَهُ مِنْ سَفَرٍ), te'acub manasında istifham (وَكَيْفَ يَلَهُو) , temenni (لَوْ ظَلَّ يَحْشَى) gibi sıkça kullandığı cümlelerin yansira emir (وَقَدِّمِ الْأَهَمَّ) , nehiy (وَلَا يَكُنْ هَمَّكَ فِي الطَّعَامِ) , uyarma manasında nida (يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ هُبَّ مِنْ كَرَائِكُ) , kasr (فَاتِّبِ الْمُعَدَّةُ بَيْنَ الدَّاءِ) üsluplarına da başvurmuştur.

Hilâlî şiirinde ihbârî cümlelere de yer vermiştir. Tasdik veya tekzip ihtimali

³⁸ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Yedi Gece Kitapları, 2001), 446-447.

³⁹ İbrahim Fidan, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbnü'n-Nakîb el-Huseynî ve Şiirleri* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2016), 216.

⁴⁰ Muhammed Ali Söylemez - Mücahit Küçüksarı, "Arap Şiirinde Şairin Kendisine Mersiyeye Söylemesi: Mâlik b. er-Rayb'ın el-Şaşidetu'l-Yâ'iyeye'si Örneği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/2 (2022), 1079.

⁴¹ Celâleddin Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed el-Hatîb el-Kazvîni, *el-İdâh fi 'Ulumi'l-Belâga* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 23; Mehmet Zahid Çokyürür, "İbn Haldûn'un Belâgat Kuramı", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2019), 523.

taşıyan ihbârî cümlelerde amaç muhatabı bir şey hakkında bilgilendirmek olduğu gibi bu tür cümleler kimi zaman acıma, kınama, uyarı, sakındırma, teşvik etme gibi amaçlarla inşâî bir anlam kazanır.⁴² Örneğin 29. beyitteki “ilim nurdur, cehalet karanlıktır” ifadesinde ilme teşvik, cehaletten de sakındırma anlamı vardır. Yine aynı şekilde 15. beyitteki “Ahirete göç yakındır ey kardeşim, Hepimiz (bu dünyada) bir garip yolcuyuz” cümlesinde ölümü hiç akıldan çıkarmamaya dair bir uyarı anlamı vardır. Bu noktadan hareketle yazılış amacı ve muhtevaya uygun olarak şiirde inşâî yapı ve anlamda kullanılan cümlelerin daha çok tercih edildiği söylenebilir.

2.2.2. Edebî Sanatlar

Bu bölümde şiirde beyan ve bedî’ türündeki edebî sanatlardan öne çıkanlar ele alınacaktır. Hilâlî’nin *urcûzesi* incelediğinde dikkat çekici ilk şey lafzı güzelleştirici bedî’ sanatlarından olan *lüzum-ı mâ lâ yelzem* sanatının şiirde sıkça kullanılmış olmasıdır. Gerekmeyenin gerekliliği olarak ifade edilen bu sanatta şair lafzın ahenkli olması adına kafiye harfi olan *revîde* kendini tek harfle sınırlamaz.⁴³ Beyti meydana getiren iki şatırın son kelimelerinde ortaya çıkan bu sanata dair örnekler aynı zamanda nakıs cinas olmakta ve bu kullanım ifadeye acıcılık katmaktadır. Örneğin aşağıdaki beyitte ayn ve ra harflerinin her ikisi kafiye harfi olmuş, *كَرَعٌ* ve *كَرَعٌ* kelimeleri arasında da nakıs cinas gerçekleşmiştir.

وَرَيْنَ الْعِلْمَ بَرِيَّةَ الْوَرَعِ وَاقَعٌ فَخِذُنُ الْجُرْحِ فِي الدَّلِّ كَرَعٌ

İlmi vera’ süsüyle (şüpheli şeyler konusunda dikkatli olmak) ile tezyin et, kanaatkar ol. Çünkü hırs sahibi zilleti yudumlamıştır.

Şiirde beyan ilmi açısından dikkat çeken en önemli sanat teşbihlerdir. Neredeyse bütün edebî ürünlerin ayrılmaz bir beyan üslubu olan teşbihte genelde, bir vasıfta ortak olan iki şeyden nitelik olarak güçlü olana zayıf olan benzetilerek muhatabın zihninde benzetilenin vurgulanmak istenen niteliği daha güçlü bir şekilde ifade edilir.⁴⁴ Hilâlî de bu beyan üslubuna şiirinde oldukça sık başvurmuş, özellikle müşebbeh bihin müşebbehe muzaf olarak geldiği belîğ teşbihlerle meramını daha vurgulu bir şekilde dile getirmiştir. Örneğin *ظَلَمَةَ الْجُهْلِ* ifadesinde cehalet zulmete benzetilmiş, müşebbeh bih olan karanlık, müşebbeh olan cehaletin muzafı olarak gelmiştir. Aynı şekilde *مَرَّهِمُ التَّقَى* ifadesi de müşebbeh bih merhem’in müşebbeh olan takvaya muzaf olduğu, takvanın merheme benzetildiği bir belîğ teşbih örneğidir. Bu tür teşbihlerde teşbihin iki tarafı yer değiştirirse mana bozulmaz. Müellifin ayrıca *كَرَعٌ* ve *كَرَعٌ* şeklinde isim cümlesi olarak kullandığı terkipler de teşbih-i belîğ örneği olarak zikredilebilir.

Hilâlî’nin kullandığı beyan üsluplarından bir diğeri de istiaredir. Aslı teşbih

⁴² İsmail Durmuş, “İhbâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/528.

⁴³ Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-‘arabiyye* (Dımaşk: Dârul-Kalem, 1996), 2/532.

⁴⁴ İbn Raşîk, *el-‘Umde*, 1/286; Orhan İyşenyürek, *Abdurrahman el-Mevsilî ve Şiirleri* (Konya: Palet Yayınları, 2023), 261.

olan bu mecaz sanatında teşbihin taraflarından sadece biri zikredilip lafzın hakiki anlamda kullanılmasına engel teşkil edecek bir karine bulunur.⁴⁵ Örneğin 38. Beyitte durum böyledir:

أَلَا تَرَى الذُّبَابَ فِي الْمُصْبَاحِ إِذَا صَفَا أَرْضَاكَ فِي اضْطِبَاحِ

Lambanın fitili temiz olduğunda aydınlatma konusunda seni memnun ettiğini hiç görmez misin?

Burada temsili istiâre kullanılmış, kalbin günahların kirinden ilmin nuruyla arınarak aydınlanması lambanın ışığını iyi yansıtması için fitilin temiz olmasının gerekliliği üzerinden örneklendirilmiştir. Lamba müşebbeh bih olarak zikredilmiş, benzetilen konumundaki kalp ise müşebbeh olarak zikredilmemiştir. İki arasında ödünç alınan benzerlik yönü ise fitilin kirli olması dolayısıyla lambanın yeteri kadar ışık vermemesinde olduğu gibi günahlar sebebiyle kalpte ilim nurunun yansımamış olmasıdır. Teşbih edatının hazfedildiği, teşbihin rükünlerinden müşebbeh bih dışında bir şey kalmadığı teşbih türüne istiâre-i temsiliyye denmektedir ki bu örnekte karine, haliyye olup kelamın siyakından anlaşılmaktadır.⁴⁶

Başka bir istiâre örneği olan شمس القلوب ifadesinde ise şairin istiâre-i tasrihiyyeyi kullandığı görülmektedir. Şair güneş kelimesiyle Hz. Peygamber'i kasdederek mecâz-ı Mürsel sanatını icra ederken aynı zamanda Hz. Peygamber sayesinde kalpte hasil olan nuru güneşe benzeterek açık istiâre yapmıştır. İstiârenin bu çeşidinde nitelik olarak zayıf varlık güçlüye teşbih edilerek yalnızca benzetilen unsur zikredilir.⁴⁷

Hilâlî'nin şiirinde en sık kullandığı bedî' sanatlarından biri *tıbâktır*. Örneğin aşağıdaki beyitteki تعسرا - تعسرا kelimeleri arasında *tıbak* sanatı vardır:

فَمَا يَه تَطْلُبُهُ تَيْسَرًا وَمَا يَنْقَسِبُكَ فَقَدْ تَعَسَّرًا

Onunla istediğin her şey kolaylaşır, kendinle istediğin ise zorlaşır.

Anlam bakımından iki zıt kelimenin bir beyitte kullanılmasıyla ortaya çıkan bu sanatta aynı sıraya göre bu zıt kelimelerin karşıt anlamları da getirilirse bu sanat *mukâbele* adını alır.⁴⁸ Örneğin فَالْعِلْمُ نُورٌ - وَالْجَهَالَةُ حَلَكٌ ifadesinde ilme karşılık cehalet, nura karşılık karanlık karşıt anlamda zikredilmiş ve *mukâbele* sanatı başarılı bir şekilde icra edilmiştir.

Hilâlî'nin şiirinde *murâ'atü'n-nazîr* sanatına da sıkça başvurmuştur. Aralarında zıtlık dışında anlam yönünden ilgili olan iki veya daha fazla kelimenin bir

⁴⁵ Ebü Bekr Abdulkâhir b. Abdurrahman el-Cürçânî, *Esrâru'l-Belâğa*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire: Matba'atu'l-Medenî, 1991), 30; Abdullah Esat Bağcı, *Ebu'l-Bahr el-Hattî ve Şiirleri* (Konya: Palet Yayınları, 2024), 209.

⁴⁶ Sedat Sağdıç, "Arap Dili ve Belâgati Açısından Teşbih- Temsil ile İstiare-i Temsiliyye Sarkacında Temsil", *AlBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2018), 150.

⁴⁷ Mustafa Emîn - Ali el-Cârim, *el-Belâgatü'l-vâdîha* (İstanbul: Dâru's-Şifâ, 2020), 143.

⁴⁸ el-Haţîb el-Kâzvinî, *el-İdâh ft Ulumi'l-Belâğa*, 259; Ali Eminoglu, *Moritanya Arap Edebiyatı İbn Râzike ve Şiirleri*, (Konya: Yediveren Kitap, 2023), 152.

arada kullanıldığı bu sanat için⁴⁹ aşağıdaki beyitler örnek gösterilebilir:

لَا تَمَّا الدُّنْيَا حَلَاثًا حَسَابُ يَوْمَ الْجَزَا وَحَرَامُهَا عِقَابُ

Çünkü dünyada helalinden yemek kıyamet günü hesaba çekilmeye, haram yemek cezaya neden olur.

Beyitte kıyamet günü, hesaba çekilme ve ceza kelimeleri arasında anlam yönünden açık bir ilgi söz konudur.

وَأَصْلُهَا الْقَلْبُ فَعَالَجَ دَاءَهُ وَاحْشُ بِمِرْهَمِ التَّقَى سَوْدَاءَهُ

O azaların aslı kalptir, öyleyse onun hastalığını tedavi et, takva merhemiyile içini doldur.

Aynı şekilde bu beyitteki tedavi etmek, hastalık, merhem lafızları birbirleriyle anlamca irtibatlı olan kelimelerdir.

Şiirin sanatsal yönü yüksek edebî bir ürün olarak temeyyüz ettiğini söylemek zor olmakla birlikte yukarıdaki örnekleri verilen bazı edebî sanatlardan yola çıkarak beyan üsluplarını ve bazı bedî' sanatlarını başarılı bir şekilde icra ettiğini söylemek mümkündür.

Sonuç

Arap şiirinde Câhiliye Dönemi'nden bu yana kullanılagelen *urcûzeler* Emevîler Dönemi'nde şekil ve muhteva açısından büyük bir dönüşüme uğramıştır. Urcûzelerin özellikle Abbasîler Dönemi'nde sarf-nahiv, belagat, siyer, hadis, fıkıh gibi ilimlerin didaktik manzumelerde kullanıldığı görülmektedir. Şairi tek bir kafiye harfine bağlı kalmaktan kurtaran, bu yönüyle kafiye bulmanın kolay olduğu şiirlerden oluşan bu tür şiirlerin kullanıldığı alanlardan biri de tasavvufi öğretilerle dolu nasihatname tarzında yazılan metinlerdir. 18. asırda Mağrib bölgesinin önemli alimlerinden biri olan Hilâlî'nin çalışmaya konu olan urcûzesi de bu türden bir manzumedir. *en-Naşıhatü'l-Hilâliyye* ismiyle şöhret bulan ve üzerine birçok şerh yazılmış olan bu nasihatnamede Hilâlî tasavvufun nazari öğretilerinden ziyade sade bir züht hayatı sürmenin yollarını samimi ve son derece anlaşılır bir üslupla kaleme almıştır. Şiirin genelinde telaffuzu kolay, gramer ve sarf kullarına uygun kelimeler tercih edilmiş, fesahati bozan kullanımlardan uzak durulmuştur. Şiirinin telifinde bazı bölümlerde özellikle Gazzâlî'nin *İhyâ'sından* esinlendiği görülen Hilâlî, dizelerinde ayet-i kerime ve hadis-i şeriflere de göndermelerde bulunmuştur. Hilâlî gafletten uyanmaya çağrı yaparak başladığı şiirinin ana temasında ölümü ve ahireti akıldan çıkarmamayı salık vermiş, ilim, amel ve takvanın önemini vurgulamış, tokluğun tehlikelerine dikkat çekmiş, hevaya tabi olmanın getirdiği felaketleri ve bunlardan kaçınma yollarını açıklamıştır.

Hilâlî'nin şiirinde her beyitte en az bir bedî' sanatının kullanıldığı bedîyyât

⁴⁹ es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa* (Kahire: Mektebetü'l-Îmân bi'l-Mansûra, 1999), 287; Mohammad Mohammadi, *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Bir Portre İbn Matuk ve Şiirleri*, (Konya: Palet Yayınları, 2024), 363.

türü kasidelerde olduğu gibi edebî sanatların yoğun bir şekilde kullanımı birinci öncelik olmasa da müellifin meramını ifade sadedinde teşbih başta olmak üzere bir takım sanatlara başvurduğu görülmüştür. Şiirin telif gayesinin sanat yönü yüksek edebî bir ürün ortaya koymaktan öte genel halk kitlesini irşada matuf olduğu dikkate alındığında şiirde sanatsal yönünün ikinci plana itildiği tespiti yapmak gayet mümkündür. Nitekim şiirin Mağrib'te bugün dahi sahip olduğu şöhretinin, estetik yönünden ziyade üslubunun samimiliği ile herkesin kolaylıkla anlayabileceği özlü nasihatleri barındırması olmasından kaynaklandığı düşünölmektedir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ahđar, Muhammed. *el-Hayâtü'l-edebiyye fi'l-Mağrib 'alâ 'ahdi'd-Devleti'l-'Aleviyye*. Dârülbeyzâ: Dâru'r-Raşâdi'l-Ĥadîse, 1977.
- 'Atîk, Abdülazîz. *'İlmu'l-'arûđ ve'l-kâfiye*. Beyrut: Dâru'n-Nahđa el-'Arabiyye, 1987.
- Bağcı, Abdullah Esat. *Ebu'l-Bahr el-Hattî ve Şiirleri* Konya: Palet Yayınları, 2024.
- Bilgehan, İzzettin. *Yemen Arap Edebiyatı Emir San'âni Divanı*. Konya: Palet Yayınları, 2023.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-edebi'l-'arabî*. çev. Abdulhalîm en-Neccâr. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 5. Basım, 1977.
- Buhârî, Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-. *Şaĥîhu'l-Buhârî*. Dımaşq: Dâru İbn Kesîr, 2003.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdurrahman el-. *Esrâru'l-Belâğa*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kahire: Matba'atu'l-Medenî, 1991.
- Çetin, Nihad M. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Kapı Yayınları, 3. Basım, 2021.
- Çokyürür, Mehmet Zahid. "İbn Haldûn'un Belâgat Kuramı". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2019), 521-543.
- Đayf, Şevki. *et-Te'avvur ve't-Tecdîd fi's-şi'ri'l-ümevî*. Kahire: Lecnetu't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1952.
- Durmuş, İsmail. "İhbâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/527-528. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ekinci, İsmail. "Arap Şiirinde Urcûze Geleneği ve Râciz Halîl Mutrân'ın Erâciz'İ". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 12/4 (2020), 1166-1182.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddin el-. *el-Eĥâdîsu'd-đa'ife ve'l-mevđû'a*. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ma'arif, 1992.
- Emîl Bedî', Ya'kûb. *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ilmi'l-'arûğ ve'l-kâfiye ve fününu's-şi'r*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1991.
- Emîl Bedî', Ya'kûb. *Mevsû'atü 'ulûmi'l-luğati'l-'arabiyye*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2006.
- Emîn, Mustafa - Cârim, Ali. *el-Belâğatü'l-vâđiĥa*. İstanbul: Dâru's-Şifâ, 2020.
- Eminođlu, Ali. *Moritanya Arap Edebiyatı İbn Râzike ve Şiirleri*, Konya: Yediveren Kitap, 2023.
- Ferâhîdî, el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2003.
- Fidan, İbrahim. *Arap Şiirinde Hz. Peygamber Kasîdetü'l-Bürde (Bânet Suâd) ve Muârazalarında Hz. Peygamber İmgesi*. Ankara: İlahiyat, 2021.
- Fidan, İbrahim. *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbnu'n-Nakîb el-Huseynî ve Şiirleri*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2016.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005.
- Habenneke el-Meydânî, Abdurrahman Hasan. *el-Belâğatü'l-'arabiyye*. 2 Cilt. Dımaşq: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Haneffî, Celâl. *el-'Arûđ tehzîbuh ve i'adetü tedvînih*. Bağdat: Matba'atu'l-'Ânî, 1978.
- Hâşimî, es-Seyyid Ahmed el. *Cevâhiru'l-Belâğa*. Kahire: Mektebetü'l-İmân bi'l-

- Mansûra, 1999.
- Hilâlî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdilazîz. *'Arfu'n-ned fi hükmi hazfi harfi'l-med*. thk. İbrahim Âyit Veğûrî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.
- Hilâlî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdilazîz. *en-Naşîhatü'l-hilâliyye*. thk. Yasin Ezikkâg el-Miknâsî. Tanca: Dâru'l-Ĥadîsi'l-Kettâniyye, 2017.
- Ĥudaykî, Muhammed b. Ahmed. *Tabakâtü'l-Hudaykî*. thk. Ahmed Bûmezgû. 2 Cilt. Dârülbeyzâ: Matba'atü'n-Necâhi'l-Cedîde, 2006.
- Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *el-Muğnî 'an ĥamli'l-esfâr fi'l-esfâr*. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü Ĥaberîyye, 1995.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Raşîk, Ebû Ali el-Hasen el-Ķayrevânî. *el-'Umde fi meĥâsini's-şî'r ve âdâbih*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 5. Basım, 1981.
- İbn Zeydân, Abdurrahmân. *Mu'cemü ĥabakâti'l-müellifin 'alâ 'ahdi Devleti'l-'Aleviyyîn*. thk. Hasan el-Vezzânî. 2 Cilt. Rabat: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûnü'l-İslâmiyye, 2009.
- İsfahânî, Ebu'l-Ferec. *el-Eğânî*. thk. İhsan Abbâs. 25 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 2008.
- İyişenyürek, Orhan. *Abdurrahman el-Mevsilî ve Şiirleri*. Konya: Palet Yayınları, 2023.
- Kâdirî, Muhammed b. Tayyib. *Neşru'l-mesânî*. thk. Muhammed Hiccî - Ahmed et-Tevfik. 4 Cilt. Rabat: Mektebetü't-Tâlib, 1986.
- Karataş, Turan. *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Yedi Gece Kitapları, 2001.
- Ķazvînî, Celâleddin Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed el-Ĥaĥîb. *el-İĥâh fi 'ulumi'l-Belâğa*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer b. İdris. *Selvetü'l-enfâs ve müĥâdesetü'l-ekyâs*. thk. Abdullah el-Kâmil el-Kettânî. 3 Cilt. Dârülbeyzâ: Dâru's-Seĥafe, 2004.
- Mansûr, Abdülvehhâb. *A'lâmü'l-Mağribi'l-'arabî*. 6 Cilt. Rabat: el-Maĥba'atü'l-Milkiyye, 1998.
- Mohammadı, Mohammad. *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Bir Portre İbn Matuk ve Şiirleri*, Konya: Palet Yayınları, 2024.
- Okuyucu, Nail. "Hilâlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ek-1/558-560. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Sağdıç, Sedat. "Arap Dili ve Belâgatı Açısından Teşbih- Temsil ile İstiare-i Temsiliyye Sarkacında Temsil". *AlBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2018), 139-153.
- Söylemez, Muhammed Ali - Küçüksarı, Mücahit. "Arap Şiirinde Şairin Kendisine Mersiyeye Söylemesi: Mâlik b. er-Rayb'ın el-Ķaşîdetü'l-Yâ'îyye'si Örneği". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/2 (2022), 1063-1095.
- Ĥaberânî, Ebi'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed-. *el-Mu'cemu'l-evsaĥ*. thk. Târik b. 'Avadillâh b. Muhammed Ebû Mu'âz - Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî Ebu'l-Faĥl. 10 Cilt. Dâru'l-Haremeyn, 1995.

- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Recez". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/509-510. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Tuzcu, Kemal. "Arap Şiirinde Recezin Ortaya Çıkışı". *Nüsha* 12/34 (2012), 31-44.
- Yıldırım, Kadri. "Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2009), 171-207.
- Yılmaz, İbrahim. "Recez Bahrinin Aruz Şekilleri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2004), 129-185.
- Zirikî, Hayreddîn. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.